
КОЛОДЯЖНА А.В.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра педагогіки
та методики професійного
навчання, Київський
національний університет
технологій та дизайну,
м. Київ

ЕМОЦІЙНІСТЬ В ЕМОЦІЙНО- ЦІННІСНІЙ ПІДСИСТЕМІ САМОСТАВЛЕННЯ

В статті висвітлено багатопланові аспекти вивчення проблем самоставлення особистості, а саме місце емоційності у емоційно-ціннісній підсистемі самоставлення особистості.

Ключові слова: самоставлення, аутосимпатія, самоповага, самоприпинення, емоційність, модальності емоційності.

В статье рассматривается многоплановость изучения проблемы самоотношения личности, а именно место эмоциональности в эмоционально-ценностной подструктурой самоотношения личности.

Ключевые слова: самоотношение, аутосимпатия, самоуважение, самоуничижение, эмоциональность, модальности эмоциональности.

The diversity highlights the multifaceted aspects of the study of problems samootnosheniya identity and the place of emotion in emotional and value subsystem samootnosheniya personality.

Key words: self-attitude, autosympathy, self-respect, self-humiliation, emotion, emotional modality..

Постановка проблеми. Будь-які вияви активності людини супроводжуються емоційними переживаннями, за допомогою яких живі істоти встановлюють значимість тих або інших подій власного життя, тобто визначають їх суб'єктивну значущість. В діях, реакціях та переживаннях людини виражається її ставлення до об'єктивної дійсності та суто самоставлення. Особистість, створюючи уявлення про власні якості та характеристики, так чи інакше оцінює їх. Саме на основі цих знань вона вибудовує ставлення до самої себе, яке є унікальним та неповторним для кожної людини.

Актуальність та стан розробки проблеми. Емоції, емоційні явища є неодмінним компонентом структури особистості, її фундаментальними утвореннями. Тому можна говорити не лише про емоції та почуття, а й про емоційно-особистісну сферу, яка об'єднує в ціле різні за характером і складністю емоційні явища.

Емоційна сфера особистості є предметом дослідження багатьох науковців (роботи В.Вілонаса, Р.Вудвортса, Б.Додонова, К.Ізарда, Л.Кулікова, Д.Ліндслі, Я.Рейковського, П.Симонова, П.Фресса, П.Якобсона та ін.) [3]. Практично усі автори наголошують на мотивуючій ролі емоцій, пов'язують їх з потребами та їх задоволенням. Крім того, відзначають дослідники, емоції відіграють величезне значення в повсякденному житті людини. Найважливішим аспектом емоційних явищ є їх усвідомлення та самооцінка. Емоції як відображення мотивів та результатів діяльності існують або у вигляді усвідомлених та неусвідомлених переживань, або в чітко усвідомлених емоційних станах та реакціях. Усвідомлення власних емоцій виконує не тільки функцію регуляції діяльності та поведінки в цілому, але й функцію саморегуляції, яка спрямована на корекцію власних особистісних властивостей [2].

Внутрішній психічний зміст поведінки, який складається в значимій

для особистості ситуації, переходить в стійкі властивості особистості, а властивості особистості, у свою чергу, позначаються на її поведінці та діяльності [8]. Психічні властивості особистості визначаються реальним буттям, дійсним життям людини та формуються у конкретній діяльності.

Складність, багатогранність та недостатня досліджуваність взаємозв'язку основних структурних компонентів самоставлення особистості з емоційними властивостями особистості зумовили актуальність статті *метою якої* є дослідження ролі емоційності у підсистемах самоставлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи самоставлення як ієрархічно-динамічну систему, С.Пантілеев зазначає, що збереження цілісності самоставлення та вираження смислу «Я» в умовах ситуацій, значимих для особистості, забезпечується за рахунок того, що в одних ситуаціях смисл «Я» може виражатися через модальність самоповаги (оцінна складова самоставлення), а в інших – через модальність аутосимпатії (емоційна складова самоставлення). Причому, ці дві системи не компенсують одна одну, як стверджує В. Столін [11], а мають різні ієрархічні структури.

Так, за результатами досліджень С.Пантілеева [6], складові самоповаги («відкритість», «самовпевненість», «самокерівництво» та «відображене самоставлення») виражають оцінку власного «Я» індивіда у відношенні до соціально-нормативних критеріїв: цілеспрямованості, волі, успішності, соціального схвалення тощо. Головною особливістю даного аспекту самоставлення, на думку більшості дослідників, є його оцінювальний характер. Самоповага передбачає процес оцінки себе у порівнянні з певними соціально-значимими критеріями, нормами та еталонами – уявленнями про благополучного та ефективного індивіда, які містяться в ідеальному образі «Я» суб'єкта.

Аутосимпатія (за термінологією В.Століна) складається з «самоцінності», «самоприйняття» та «самоприхильності». Всі вони виражають певні почуття та переживання на адресу власного «Я» індивіда. Їх зміст включає в себе емоційне почуття прихильності до себе. На думку С.Пантілеєва та В.Століна, почуття прихильності, прийняття, духовна цінність власної особистості не передбачає порівняння та співставлення себе з певними соціально даними та індивідуально засвоєними нормами або еталонами. Основою аутосимпатії є певне узагальнене почуття симпатії, яке може існувати поряд і навіть всупереч самооцінці, що виражається в переживанні самоповаги.

За несприятливих обставин можливий розвиток протилежних характеристик – неприйняття себе, неповага, відсутність інтересу до себе тощо, в цілому інтегруючись в негативне самоставлення або самоприниження (С.Пантілеєв, В.Столін), які об'єднують в собі «самообвинувачення» та «внутрішню конфліктність» і вказують на негативний емоційний тон самоставлення.

Таким чином, концепція С.Пантілеєва, яку поділяє автор роботи, наголошує на тому, що самоставлення містить в собі дві різні за семантичним змістом спільно функціонуючі підсистеми: «оцінювальну» і «емоційно-ціннісну». В якості емоційної оцінки себе на основі ефективності діяльності виступає самоповага, а емоційно-ціннісне ставлення до себе виражене в понятті аутосимпатія.

Природа самоставлення не обмежується внутрішнім простором особистості, а через мотиви поєднується з реальною життєдіяльністю суб'єкта, виконуючи одну з своїх головних функцій – інтеграцію окремих емоційних оцінок особистості та їх вираження у вигляді загального змісту «Я» (І.Чеснокова, В.Столін).

Емоційне ставлення до себе в роботах Н.Сарджвеладзе не прирівнюється

до самоставлення та співвідноситься як частина з цілим [9].

В.Столін [11] виокремлює три емоційні вісі самоставлення: симпатію – антипатію; повагу – неповагу; близькість – віддаленість. Цікаво, що ці вісі, як показав автор, визначають також будову емоційно-ціннісного ставлення людини до інших, а їх представленість у самоставленні пояснюється механізмом переходу інтерпсихічних ставлень в інтрапсихічну сферу.

В основі емоційно-ціннісної підсистеми самоставлення лежить життєвий досвід емоційних взаємин із важливими людьми. Опосередковано, через ставлення до інших людей у особистості встановлюється ставлення до самої себе. «Адже обидва ці ставлення, як не парадоксально, у внутрішньому просторі особистості, в тому просторі, в якому спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда, що потім – в наслідок взаємного характеру цього ставлення – перетвориться на те саме ставлення до самого себе, опосередковане через ставлення до іншого, яке і складає суть особистісної природи індивіда» [6]. І тому, зазначає К.Роджерс, емоційно-ціннісна підсистема самоставлення стає стилем ставлення до себе, загальною життєвою установкою особистості, що формується у процесі її становлення [7].

Емоційне самоставлення мало залежить від реальних успіхів і невдач особистості, оскільки в ньому відсутні зовнішні оцінювальні підстави [6, 10]. Ця підсистема формується на інтрасуб'єктивному рівні оцінювання в рамках порівняння «Я – Я» і відображає ступінь відповідності особистісних властивостей тим вимогам, які пред'являє до себе той, хто оцінює. В цьому випадку оцінювання себе здійснюється за принципом «подобається – не подобається», а «Я хороший», ідентично «Я краще за себе самого».

Емоційно-ціннісна складова самоставлення більш «закрита», індивідуалізована, залежна від суб'єктивних критеріїв оцінювання, і в результаті

цього є достатньо стабільним особистісним утворенням, відносно мало схильним до впливу актуального, поточного досвіду. Його підтримка на високому позитивному рівні частіш за все здійснюється за рахунок активної самоподачі та самоприкрашання, виключення з образу «Я» рис, які можуть викликати навіть тінь самонеприязливості [10]. Емоційний компонент є інваріантним, незмінно присутнім в структурі самоставлення, достатньо незалежним від характеро-типологічних властивостей суб'єкта.

Джерело стійкості емоційного самоставлення до негативного досвіду виявляється в його залежності від так званої «безумовної материнської любові» (Е.Фромм, К.Роджерс), любові «ні за що» і навіть «всупереч», і тому є стійкою і мало підпорядкованою від життєвих невдач.

Емоційно-ціннісна складова самоставлення виражає узагальнене, неспотворене оцінювання особистістю свого «Я» як умови самореалізації і тісно поєднана з її сенсоутворюючими мотивами. У основі інтеграції компонентів емоційного самоставлення в єдину систему лежить принцип «сислової інтеграції» [6]. Ієрархія модальностей емоційно-ціннісного самоставлення задається їх особистісним змістом відносно мотивів самореалізації.

Як зазначалося вище, емоційно-ціннісна підсистема самоставлення розглядається за допомогою наступних категорій: самоцінність, самоприйняття та самоприхильність. Самоцінність відображає відчуття цінності власної особистості та одночасно передбачає цінність свого «Я» для інших. Самоприйняття тлумачиться як безпосереднє позитивне емоційне ставлення до себе, що не залежить від того, чи має особистість підстави для пояснення такого ставлення. Воно може бути виражене через конструкції: «Я подобаюсь собі», «В мені більше хорошого, ніж недоліків» тощо. Самоприхильність трактується як почуття приязні, доброзичливості, симпатії до самого себе.

Як бачимо, категорії, які розкривають сутність емоційно-ціннісної підсистеми самоставлення, є почуттями прихильності та симпатії. Емоційно-ціннісне ставлення до себе може бути втіленим у систему значень, вироблених суспільством для фіксації емоційних відносин.

О.Соколова пише, що для оцінювання «афективного компоненту необхідно визначити психологічну ієрархію емоційних оцінок, з'ясувати, які з них є для суб'єкта центральними, інтегруючими і впливають на глобальне афективне самоставлення..., тобто визначають їх суб'єктивну значущість» [10].

В емоційно-оцінювальному сенсі, як зазначає В.М'ясіщев, позитивному чи негативному, ставлення людини є вибірковими. Вони являють собою свідомий, вибірковий, заснований на досвіді психологічний зв'язок її з різними аспектами об'єктивної дійсності, що виражається в діях, реакціях та переживаннях людини. Ставлення – це сила, потенціал, який визначає ступінь зацікавленості, вираженості емоцій, а тому є рушійною силою особистості [3].

Саме в емоціях розкривається ставлення особистості до дійсності, до самої себе. Людина через переживання усвідомлює власний внутрішній світ, за їх допомогою проходить процес самопізнання.

Інтегруючи модель особистості як ставлень (В.М'ясіщев), тріаду ставлень особистості до світу, інших людей та себе (С.Рубінштейн), сучасні психологи виокремлюють систему життєвих ставлень особистості. Основою для розвитку такої тріади є «рефлексивне ставлення до себе як до суб'єкту життя» [1]. Саме через переживання відбувається зміна особистості як цілого. Особистість виступає активною завдяки свідомому «Я» та, на думку С.Рубінштейна, стає суб'єктом практичної і теоретичної діяльності і переживає те, що з нею відбувається та здійснюється. Вона певним чином ста-

висься до того, що її оточує, і переживання цього ставлення людини складає сферу почуттів та емоцій [8].

Найбільш тісно із емоційно-ціннісною підсистемою самоставлення пов'язана емоційність.

Як зазначає В.М.М'ясіщев, О.Ф. Лазурський визначив феномен, який пізніше став розглядатися як емоційність, та виокремив підстави для характеристики емоційності різних людей. Серед таких підстав він називає збудженість почуттєвостей, максимальну інтенсивність почуттів, тривалість почуттів, їх взаємну узгодженість [3].

Роботи Б.М. Теплова та В.Д. Небиліцина розглядають емоційність, як якість, характеристиками якої виступають її динамічні параметри, а саме емоційна збудливість, інтенсивність емоцій, їх тривалість (емоційна лабільність або ригідність), емоційна стійкість. Е.Л.Носенко зазначає, що емоційність розглядається в них як широкий комплекс властивостей та якостей, які характеризують особливості виникнення, перебігу та припинення різноманітних почуттів [4].

Змістовні аспекти емоційності, на думку О.Є.Ольшанникової, відображають явища та ситуації, які мають особливе значення для людини. Якісні властивості емоційності характеризують ставлення людини до явищ зовнішнього і внутрішнього світу, а також виражаються у модальності та полюсі [5].

Серед модальностей емоцій виокремлюються радість, страх, гнів, сум. До формально-динамічних властивостей належать особливості виникнення, перебігу, припинення емоційних процесів та їх зовнішнього прояву. У формально-динамічних характеристиках, в свою чергу, вирізняють дві відносно самостійні групи. Одна з них характеризує динаміку емоційних переживань, індивідуальний поріг або сенситивність, глибину, стійкість, частоту емоцій тощо. Інша група формально-динамічних параметрів, на думку дослідниці, характе-

ризує динаміку прояву емоцій ззовні: характерні для індивіда експресивні засоби, ступінь насиченості поведінки емоційними проявами. Таким чином, емоційність має цілу систему ознак, що описують динаміку виникнення, перебігу та припинення переживань певної модальності, які виникають відносно певного об'єкту чи явища [4;5].

Узагальнення та розвиток теорії емоційності в контексті континуально-ієрархічної структури особистості здійснила О.П.Саннікова, яка показала, що емоційність виступає в ролі системоутворюючого фактора стосовно індивідуальної структури рис особистості й фактора, що регулює діяльність, у тому числі професійну. Зокрема, були проведені диференціально-психологічні дослідження, які виявили зв'язки якісних властивостей емоційності (модальність і знак домінуючих емоцій) з різними особливостями особистості. Основними висновками досліджень науковця, як зазначає Ю.Г.Черножук, стали положення про те, що емоційність, на відміну від актуальних (ситуативних) переживань, характеризує стійку (позаситуативну) схильність до переживання емоцій певного характеру; розглядається як інтегральне, структурне утворення особистості, що характеризується поєднанням її різнорівневих показників (формально-динамічних, якісних, змістовних, соціально-імперативних); домінування однієї або кількох модальностей утворює індивідуальний тип емоційності (відповідно мономодальний або полімодальний); емоційність значною мірою визначає чутливість до емоціогенних умов діяльності, обумовлює фільтрацію середовищних впливів, є ланкою, яка пов'язує діяльність та актуальні емоції, а також регулятором діяльності, однією з умов їхньої успішності. Окрім того, емоційність виконує системоутворюючу функцію стосовно як всієї структури особистості, так і окремих її властивостей [3; 4].

Аналіз результатів емпіричних до-

сліджень, які вивчають співвідношення між властивостями емоційності та іншими характеристиками особистості, дозволяє стверджувати, що існує зв'язок між якісними характеристиками емоційності та особливостями саморегуляції в діяльності (Е.Л.Носенко, А.Є.Ольшанікова, І.В.Пацявічус), «синтетичністю-аналітичністю» у когнітивному стилі діяльності та модальною структурою емоційності (О.Й.Палей), знаком домінуючих емоцій та особливостями інтелекту (А.Кепалайте, Ю.Г.Черножук), емоційністю та товариськістю (О.П.Саннікова). статеві-віковими особливостями динамічних властивостей емоційності та деякими особистісними властивостями (В.Г.Пинигін), емоційністю та професійним становленням педагога (Т.Г.Сиріцо) [2; 3; 4; 5].

Емоційність сформувалася під впливом як біологічних (конституція, властивості нервової системи), так і соціальних факторів. Вона системотворчо впливає на формування всіх рівнів особистості, задає межі реакції індивіда. Структуру емоційних переживань складає сполучення трьох основних базальних емоцій: радості, гніву та страху. Домінування однієї або кількох модальностей утворює індивідуальний тип емоційності. Він може бути моно- або полімодальним та задає межі та діапазон власних реакцій індивіда на довкілля, що виявляється

в індивідуальних стилях діяльності, в сполученні різних рис особистості. Саме вони визначають індивідуальні особливості емоційного реагування особистості в різних життєвих ситуаціях, що пов'язано з самовпевненістю та самоприйняттям.

Висновки. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що емоції відображають у формі безпосередніх переживань процес та результати практичної діяльності, а емоційність можна розглядати в якості властивості особистості, яка виявляється в позитивному або негативному ставленні до певних об'єктів, інших людей та самої себе. Багатство духовного життя індивіда виражається в багатстві його дійсних ставлень до світу (емоційній сфері особистості), до самого себе (самоставленні). Специфіка емоційної сфери особистості полягає у творенні нових можливостей самореалізації та самоставлення.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому поглибленому вивченні особливостей зв'язку компонентів самоставлення з властивостями особистості та емоційними, зокрема; дослідженні детермінації самоставлення особистості різноманітними чинниками, як особистісними так і ситуативними, що дозволить регулювати та корегувати процес його формування та динаміки на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова-Славская, К. А. Развитие проблем психологии личности в 80-90 годы [Текст] / К. А. Абульханова-Славская // Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. Под ред. А. В. Брушлинского. – М. : Издательство «Институт психологии РАН», 1997. – С. 331 – 367.
2. Кириленко, Т. С. Суб'єктність емоційних переживань [Текст] / Т. С. Кириленко // Вісник Київського національного університету. Психологія. Соціологія. Педагогіка. – 2001. – Вип. 12. – С. 35 – 37.

3. Колодяжна, А. В. Теоретичні проблеми вивчення природи самоставлення. [Текст] / А. В. Колодяжна // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології» / За ред. С. Д. Максименка. Том 12, част. 6. – К., 2010. – 508 с. – С. 130 – 138.
4. Носенко, Э. Л. Эмоциональное состояние как опосредующий фактор влияния самооценки на эффективность интеллектуальной деятельности подростка [Текст] / Э. Носенко // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 63 – 71.
5. Ольшевникова, А. Е. К психологической диагностике эмоциональности [Текст] / А. Ольшевникова // Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. – М., 1978. – С. 93 – 105.
6. Пантеев, С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система [Текст] / С. Р. Пантеев. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
7. Роджерс, К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / Карл Р. Роджерс : [пер. с англ.] – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
8. Рубинштейн, С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь [Текст] / С. Л. Рубинштейн // Психология личности : в 2 т. Т. 2. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2004. – 544 с. – С. 240 – 244.
9. Сарджвеладзе, Н. И. Самоотношение личности [Текст] / Н. И. Сарджвеладзе // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 672 с. – С. 174 – 207.
10. Соколова, Е. Т. Я-образ тела [Текст] / Е. Т. Соколова // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 672 с. – С. 406 – 422.
11. Столин, В. В. Уровни и единицы самосознания [Текст] / В. В. Столин // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 672 с. – С. 123 – 155.